Stokkseyrarhreppur

Um byggðarlýsingu þess í Stokkseyrarhreppi (er hér fer á eftir verður) er víða stuðst við bókur Dr. Endna prófessors Jónssonar, Bólstaðir og búendur í Stokkseyrarhreppi, útgefin í Reykjavík 1952, og Stokkseyringasaga I og II, útgefnar í Reykjavík 1960 og 1961. Sonur Dr. Endna Jónssonar, prófessor Bjarnai Endnason, hefur í bréfi dagssettu 3. maí 1977, ritað formanni Búnaðarfelags Stokkseyrarhreppa, Herði Sigurgrímssyni svo hljóðandi, meðal annars: „Um tilmæli þín að nota bók föður míns, Bólstaðir og búendur í Stokkseyrarhreppi, hefi ég ekkert nema gott að segja, sé farið með efnividinn á þann hátt, sem þú sjálvur gerir ráð fyrir í bréfi þínu. Þú hefur því fulla heimild til að nota verk föður míns, eins og hentar þínu verki". Fyrir þetta ágæta leyfi eru hérmeð forðar hinar allra bestu þakkir. Að sjálfsögðu ~~verður~~ er leitast við að fara rétt með heimildir; en í því formi, og takmarkaða rúmi, sem ætlað er ~~hverri sveit~~ í riti þessu hverri sveit, verður það aðtlega ábúendatalið sem hægt er að koma að, svo og uppruni byggðar. Sé annað tekið beint upp, verður heimildar getið. – Árið 1897 var Stokkseyrarhreppi skipt í tvö sveitarfélög; ber eystri hlutinn hið gamla

Bréf, sem vardveist hafa hjá oddvita Sandvíkurhreppa, benda til þess að verk þetta hafi ~~[illegible]~~ stadið lengur yfir, eða framan yfir aldamót, „bodi sem endurbót og framlenging" eins og komist er að orði í bréfi frá Sigurði ráðunaut Sigurðssyni frá þessum árum eftir aldamót, eftar en innusionni. {sjá entreprenu, Dr. E.J. Stokssiningarfaga [bls. 33]} Hoaaveitan gróf skurð þennan upp 1922 og síðar, og aftur lét hún vélgrófu dýpkun hann og breikka 1965 svo að mí er þetta orðið ófæra sem helst engin skepna bjargar sér úr.

Bréfasafn Sandvíkurhreppa tekur af allan vafa um að verk þetta hefur verið unnið í samstarfi hreppanna beggja, enda á mörkum þeirra og nefndist upphafleza Markaskurður, þó „hreppamarka" hafi snú

kiđar orđiđ málvenja

suci!

hreppsnafn, en ytri hlutinn heitir Eyrarbakka-hreppur og eru mörkin í Hraunsá og Hraunsskurði. Hraunsá er náttúrlegt afrennsli stórs hluta hreppsins um Hönudal og Skersflöð til sjávar, en Hraunsskurður var grafinn á landamerkjum hreppanna, úr Skersflöði í Hreppamarkaskurð. Hreppamarkaskurður var grafinn fyrir aldamót (1885-1887, Dr. G. J. Stokkseyringa saga I. bls. 33) úr Ölfusá á mörkum Óseyrarness og Flóagafls, um Grástein, Gölt, Digruvörðu og Kjálkapúfu í Hróarsholtslok sunnan við bæinn Bár, og er þá kominn Hraungerðishreppur norðan skurðarins og Gaulverjabæjarhreppur að sunnan, en að ödruleyti eru þetta landamerki milli Stokkseyrar- og Sandvíkur-hreppa. Hefur skurður þessi verið grafinn til varnar ágangi búfjár milli hreppa, og þó ekki síður til að taka við vatnsrennsli, sem átti óhindrað leið allt ofanúr Hraungerðishreppi og spillti engjum manna hér nedra, þegar votviðri gengu. Austurmörk hreppsins eru úr Kjálkapúfu (náttúrlegur hraunhóll) í Einstígskjaft, og er þar nú kominn Kjálkaskurður, eða Meðalholtaskurður, eins og hann heitir hjá Flóaáveitunni. Þetta eru mörk á mótum Gaulverja- og Stokkseyrarhreppa. Einstígur er gamall vatnsfarvegur og kemur úr Hróarsholtslok ofan við Gljákot, en frá þeim

vatnamótum. Einstigskjafti, fylgja mörkin Hróarsholtslok til sjávar um Baugstaðasíki; þó er Borinn Hólar austanmegin lokjarins, og er það eina jörðin í þessari sveit sem á land báðumegin við hann. Hróarsholtslokur skiftir víða um nafn, Baugstaðasíki, Tungulokur, Hólalokur, Haringsstaðalokur, Bitrulokur, tekur þannig nafn bojanna, sem við hann standa, en þetta má engum villa sýn um, að hér er um einn og sama lokinn að ræða, og á hann upptök í lagðinni fyrir austan Bitru í Hraungarðishreppi, kemur þar undan Merkurhrauni. Lok þessum gjaldast víða tíundir, og ber hann mikið vatn til sjávar í vetrarleysingum og rigningatíð. Silungspöddur hafa alltaf verið í loknum, en líklega ofveiddar, og því ekki til hlunninda taldar. Nú hefur um lokinn verið stofnað veiðifélag „Veiðifélag Flóamanna", slypt í hann seiðum, og kynni að standa til bóta. Áður en hreppnum var skipt náði hann frá Baugstaðasíki (Hróarsholtslok) að austan og í Ölfusárós að vestan, ca 15 km. Br. G.J. telur hinn forna hrepp hafa líkst jafnarma þríhyrningi með grunnlínu (austurmörk) á móti Gaulverjabojarhreppi kringum 9 km, önnur langhliðin um Breiðamýri á mörkum Sand-

Addragandinn að skiftingu hreppsins er sá
að „hinn 14. mars 1897 ritar hreppsnefnd Stokks-
eyrarhrepps, þeir séra Ólafur Helgason oddviti,
Jón Jónsson, Holti, Benedikt Benediktsson,
í Fragerði, Június Pálsson, Sydra-Sdi, og Einar Jóns-
son borgari í Eyrakoti, amtmanni erindi og
tillögu um skiptingu hreppsins, en hinn 18.
mai sama ár var gefið út landshöfðingjabréf
um skiptinguna. --- Hreppsnefndarkosningar
fóru fram í báðum hinum nýju hreppum í júní-
mánuði 1897, og var skiptingin þar með
formleg komin í framkvæmd" Dr. G. J. Stokks-
eyringasaga I, bls. 64.

víkurhrepps en hin með sjó um 15 km eins og óður segir - Dr. S. J. Stokkseyringasaga 5, bls. 9.

Ekki liggja fyrir tölur um landstörð hvors hreppsfyrir sig, Eyrarbakkahrepps og Stokkseyrarhrepps, en þegar horft er á landabréf af báðum hreppunum saman, er ekki fjarri lagi að ætla, að núverandi Stokkseyrarhreppur hafi 2/3 af landi hinsforna hreppsins, en Eyrarbakkahreppur 1/3. Hinsvegar var fjármálum hreppanna skipt í öfugu hlutfalli við þessa landstörð, því Eyrarbakkahreppur bar 2/3 af samaginlegum sveitarþyngslum. ~~sem~~ Entist það meðan þeir lifðu, sem sveitfesti átta í hreppnum þegar honum var skipt og þurftu ádstoðar við, þó síðar vori.[1] Segir þetta til um efnahagjum og vegur þar vafalaust þyngst hin aldagamla Einarshafnar verslun (hefolii) og það mannlíf sem þar þráðist í kring.

Ekki eru handbærar skriflegar heimildir um hvaða rök lágu til þess að hreppnum var skipt, en geta má sér til um ástoður þess að nokkru. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1708 getur þess að frá Stokkseyri gangi 3-4 skip. Dr. S. J. telur að það sé 19. öldin sem gerir Stokkseyri fróga sem verstöð, enkum síðari ár hennar, en þá ganga héðan um og

þangað hafði verið fluttur þingstaðurr
hreppsárið 1850 sjá Dr. G. J., Slokseyringasaga I,
bls. 66,

„Árið 1850 var þingstaður Stokksuyrarhreyps fluttur til Eyrarbakka, og þar var hann síðan, uns hreynum var skipt" Dr. G. J. Stokks-uyringasaga I, bls. 66

aðsetur í eða við Einarshöfn, og þar eru mannfundir haldnir, en þriggja tíma gangur um tørleiði að fara hjá þeim hreppsbúum, sem lengst áttu að sækja. Verður því að líta svo á, að ðlilegt væri að fram kæmi óskin um aðra félagslega miðstöð fyrir eystri hluta hreppsins, og þá um leið tillaga um að skipta hreppnum. Er ekki annað vitað en að um þetta hafi verið fullt samkomulag.

Stokkseyrarhreppur er á suðurjaðri Flóahrannsins, og er efri hluti hans svo að seja kennileitalaus mýri, Breiðamýri, samkvæmt mælingum Flóaáveitunnar með halla til suðvesturs 1:750, og í þessum hreppi 2305.5 ha sem falla undir áhrifa svæði hennar, en allsnáði Flóaáveitan til 11.826.4 ha lands (Ítlit Flóanefndar, bls. 17.) Flóaáveitan er sögukafli útaf fyrir sig, en því má koma hér að, að grasaukinn var mjög verulegur fyrstu árin, en það olli vonbrigðum hvað fljótt hún gekk úr sér, landið hætti að spretta, nema hólfið, þar sem vatnið var tekið inn.

Víðast í mýrum hér er mótak, þunnt lag og lélegur eldivður. Í mólagi þessu eru skóarleifar, mest renglur, en þó á stökustað stofnar 12-15 cm í þvermál.

7435
A-4

Ádur en mítíma frammrœsla hófst, Flóaáveitan 1922 og vélgrafnir skurðir eftir 1940, gróf yfirborðsvatn sér leið eftir því sem halli og jarðvegur lenti því leið. Graflækir og fœrarkeldur voru mikill farartálmi og protlaus vinna að brúa þetta með spýtum og torfi. Í vætutíð myndaðist ótrœði við þetta, brýrnar tröðust sundur, urðu götóttar og ófœrar. Varð þá að fœra sig til, brúa á öðrum stað, ef kostur var. Í Flóahraunina er mikið nedanjarðar vatnsrennsli. Hvar sem vatn þetta mœtti fyrirstöðu braust það upp á yfirborðið og urðu af fœrar og leirkeldur, sem mjög hindruðu umferð. Varð margur ferðalangur illa til reika, ef hann lenti í slíku fœraði, og ekki voru hestarnir öfundsverðir. Vatni þessu, sem upp kemur úr Flóahrauninu, verður að gera nokkru nánari skil. Þar sem það kemur upp (upp spretta á okkar máli) er það silfurtœrt, kalt, og ágœtur svoladrykkur, dálítið beiskt á bragð, sem venst vel [redacted]

sé það drukkið beint úr lindinni, en sem brunn vatn fer það á sig skolplit sem uppvoltavatn væri, ógeðslegt til drykkjar og óhoft til þvotta. Þannig var vatnið í brunnum bæjanna, sem stóðu út í mýrinni í efri jaðri sveitarinnar, Brú, Oddagörðum, Gljákoti, Breiðumýrarholti, Keldnakoti og Stokksyrarseljum. Þar sem vatn þetta rennur í skurðum eða á dreif í mýrum kenur úr því gult útfall, sem myndar leðju, og hér kallast leir. Án þess að kunna á því fræðileg skil, hefur almenningur álitið, að útfelling þessi yrði við snertingu vatnsins við súrefni loftsins.

Í tímariti sveitarstjórnarmanna „Sveitarstjórnarmál" 6. hefti 1977 – 37. árgangur – bls. 313 – 316 birtist ritgerð eftir Jón Jónsson, jarðfræðing, er hann nefnir „Öflun neysluvatns í Flóa". Í ritgerð þessari kemur Jón eðlilega inn á gæði vatns þess, sem völ er á til neyslu. Á bls. 314 kemst Jón Jónsson svo að orði: „Vatn er nóg í neðanverðum Flóa; um það er auðvelt að sannfæra sig. Jafnframt er fljót séð, að ekki er það álitlegt sem neysluvatn. Flestir hafa sjálfsagt veitt athygli rauðanum í skurðum og gulrauðum þráðum, sem sveflast til og frá fyrir straumi í lækjum og síkjum í mýrunum. Þetta eru járnbakteríur, sem lifa í járnmengudu vatni, en orku sína fá þessar lifverur m. a. með því að oxa uppleyst járnsambönd yfir í járnhydroxíð (ferrosambönd

yfir í ferrihydroxíð). Þetta myndar rauðar, rauðgular eða brúnar útfellingar, en það er einmitt það, sem ranglega er nefnt leir í daglegu tali og sem við hagstöð skilyrði myndar mýrarrauða (mýrarjárn)."

- Þarna er þá fengin fræðileg skýring, sem ekki hefur borið fyrir vor augu ádur. Á öðrum stað, sömu blaðsíðu segir Jón Jónsson, jarðfræðingur: „ekki hefur mér tekist að afla mér vitneskju um, hvor skaðleg áhrif neysla þess kann að hafa á mannslíkamann", og er þá að tala um hið járnmengaða vatn.

Þótt skárra vatn fengist úr móbergslaginu í suðurhluta hreppsins, þá gengu bændur þar hiklaust til samstarfs um ~~um~~ samēginlega neysluvatnsveitu fyrir suðaustur Flóann, sem hrundið var í framkvæmd á árunum 1975 og 1976.

~~Tlóann~~. Er lind sú sem vatnið er tekið úr í landi Hurðarbaks og þingdals í Villinga holtshreppi og er fallhæðin um 40 m í byggð (48 m yfir sjó).

Á nokkrum stöðum hér í hreppi, er grjót ofanjarðar, einkum á suðurjaðrinum, á mótum mýrar og móa. Einnig í mýrunum er grjót víða allt uppí efstu stungu. Það land var og er þýft, grasgefið, og þornar fljótt þegar uppstyttir. Þegar vélskóflur komu til sögu, reyndist tiltölulega auðvelt að grafa skurði í þessu landi, allt að 1 metirs djúpa. Yfirborð hrauns ins er laust og gröfurnar unnu með góðumóti á þessu, en þá tekur við föst klöpp, er neðar dregur. Skurðir í þessu landi þurrka átrúlega langt útfrá sér, hraunið er holt, og verkar sem holræsi vori, og fæst því ákjósanlegt rœktunarland. Þar sem dýpra er á hrauninu, 2-4 m, eftilvill meira, þar er landið slétt, vatnsfast og vonlítið um þurkun sem að gagni má koma.

Syðrihluti hreppsins, sem virðist ölla stærri en áveitulandið, liggur yfirleitt nokkuð hærra en Breiðamýri. Þar eru ávalir móbergsbalar og holt, með mýrarsundum á milli. Móbergsbelti þetta gengur þvert yfir hreppinn og voru Ásgautsstaðir vestasti bærinn sem á því stóð, en móbergið er hluti af móbergsbelti því, sem gengur

þvert um Suðurland austan frá Ægissíðu og þekkt er fyrir hella þá, sem í því eru á víð og dreif. Bolar þessir eða hæðir rísa 3-5 m yfir mýrarsundin, og er 80 sentimetra moldarlag ofan á móbergíðu. Þetta eru stórþýfðir grámosa móar og var fram á þessa öld „rifinn mosi til eldiviðar" á þúfunum en nokkur vallendis og blóma gróður milli þúfna og í lautum (heiljurtir), gaf efirsótta sumar beit, þó afraksturinn væri ekki mikill. Þarna eru nú bestu túnin.

Fjórir hellar eru hér í sveit og er Skollhóll hellir í landi Traðarholtslandi þeirra stærstur. Hellirinn er í ávölum hól, sem Skollhóll heitir, og er rétt sunnan við Brattsholtsvatn og Glámu, en þær tjarnir tilheyra Brattsholti. Hellir þessi opnast til vesturs, er ekki manngengur, en þarna hefus fé leitað sér skjóls í óveðrum og virðist op sem á honum er miðjum, og sjáanlega er mannaverk, gert til loftræstingar fyrir hrakið fé, en hellirinn hálffyllst af sauðadaði. Annar hellir, til mina minni, er í sama hól og opnast til austurs. Hann var hreinsaður út 1938 (Dr. G. J. Stokksuyringasaga I, bls. 59) af þeim bræðrum Ólofi og Jóni Jónssonum Þórðarsonar í Traðarholti og um tíma notaður sem fjárhús-

7435
A-4

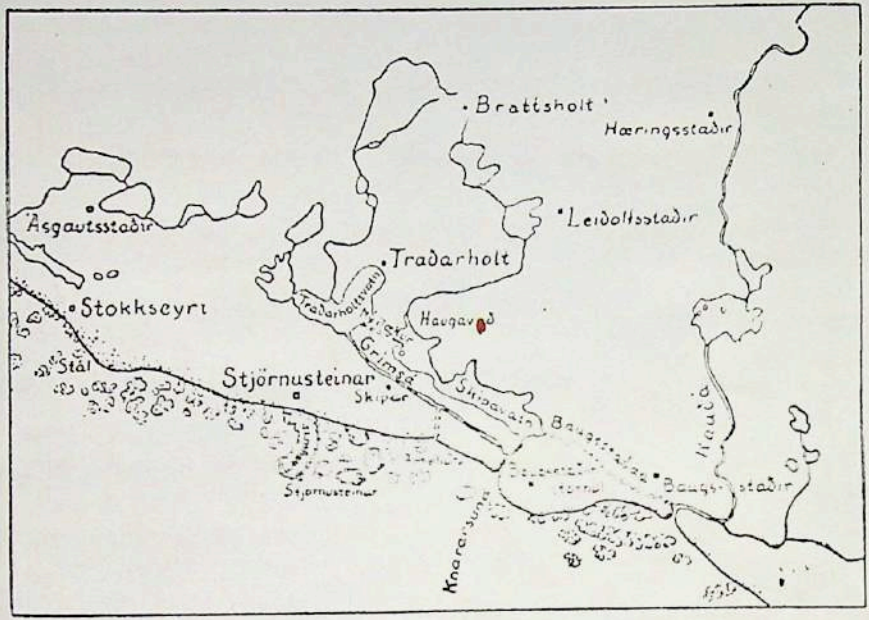

Uppdráttur Páls Sigurðssonar læknis af landnámi Hásteins austanverðu.

mun hafa rúmað 30 kindur. Í Tótta túni eru tveir hellar, sá stærri rúmaði 25-30 kindur. Í hinum hellinum var geymt hey. Fé fóðraðist vel í hellum þessum, en hey geymdist miður.
Ofan við Sjávarbakkann er röð af tjörnum, sem hér nefnast „vötn", Hólavatn, Skipavatn, Traðarholtsvatn, Kotleysavatn, Ásgautsstaðavatn, Selsvatn. Vötn þessi vekja athygli ókunnugra, og fluzmenn spyrja: „hvernig standi á þessum rauða lit". Þarna er það uppsprettuvatnið úr Flóahrauninu, sem litnum ræður. Ber mest á þessu, þegar lítið er um annað vatn. Þessa gætir einnig í nokkrum lónum í fjörunni. Nöfn, eins og „Blanda" og „Bleikalón" eru drezin af litbrigðum, sem uppsprettuvatnið gefur. Silungur var í sumum þessara vatna, aldri til frammráttar, en minkur hefur spillt veiði - þegar sjávarbakkanum sleppir, verður að telja sveitina land létta. Kartöflur voru roktaðar til sölu, en hnúðormur spillti og hefur litt verið tekið upp aftur. Heyskapur er engöngu tekim á roktuðu landi. Afrétt á sveitarfélagið með öðrum Flóa hreppum á Flóamannafrétti. Samgöngur eru góðar, bílvegur heim að hverjum bæ, súni, og rafmagn frá samveitu.
Sveitina má telja ópekkjanlega frá þú sem var

NB

7435
A-4

um 1930 og ádur, en þó lódir vid ~~[illegible]~~ þad náttúru for, ad hér er skjólalaust med öllu. Vindar blása af öllum áttum, þó nordaustanáttin sé langsamlega ríkjandi (semanber mynd frá nestu vedurathugunarstöd, Eyrarbakka, sem Hafnarmálaskrifstofan hefur gádfúslega lét til birtingar.) Reikna má med skadavedri af sudri til sudvesturs einusinni til tvisvar á öld og rosasumri tvisvar á áratug. Snjólétt má kalla. x

— Þad mun hafa verid árviss vidburdur, ad skip komi af hafi til Stokkseyrar, allt frá árinu 1891 og fram ad heimsstyrjöldinni fyrri, og þá hladin allskonar söluvarningi.

Þad var Grímur Gíslason í Deyrarnesi, ligand Stokkseyrar, sem kom fyrir kedjum í Blönda svo skip gat legst þar vid festar 1892 (Dr. G. J., Stokkseyringasaga II. bs. 26) en hafnarskilyrdi eru hin erfidustu, opid haf og skerjagardur framundan, einkum bezadi grunnid. Fjörunni er svo háttad, ad fremst er skerjagardur, sem úthafsaldan brotnar á. Sygnum hann eru tvö sund sem til greina koma, Hlaupós og Stokkseyrarsund. Hafskipin fóru um Hlaupósinn, sem er dýpri, en Stokkseyrarsund, eda Vestursund, er tilid þrautalending. Þegar innfyrir skerjagardinn (bringardur) kemur taka vid lón og sker, med mismunandi

7435
A-4

djúpum rásum á milli. Þetta nefndust höft og þröskuldar. Á öld áraskipanna lærðu menn að þræða þessar rásir, þekktu fjöruna eins og hendur sínar, höfðu mið á fœrum leiðum, og vegna þess hvað farkosturinn var grunnskreiður munu þeir lítt hafa þurft að gæta sjávarfalla. Øðru máli gegndi, þegar ~~stœrri~~ stœrri fleytur komu til sögu. Þá fóru höftin að hindra ferðir manna, það varð að „bíða eftir floti" – bagalegt í vaxandi brimi. Fyrstu dýpkunarframkœmdir hér voru gerðar 1906 og 1907. Þá er hér danskur kafari, en Jón Sturlaugsson stjóraði verkinu (Dr. G. J., Stokksegringasaga I, bls. 101.) Sú framunkvœmd var gerð vegna millilandasiglinga og í þágu verslunar á staðnum, en svo er unnið að þessu af og til, fjárvana og áhaldalaust (handborun), en eftir að alþingi setti lög um lendingarbotur á Stokksegri, nr. 22, 20. maí 1942, var róðurinn hertur og má þetta nú heita jafn djúpt þannig að nú fara þarna um 50-60 smálesta bátar með svipaðri sjávarhæð og 12 smálesta bátar áður fóru. Verður hér tæpast um bott frekar, nema hvað sjálfa innsiglinguna mætti bæta. Viðlegu aðstaðan hefur verið stórum mun bott með hafnargarði og umbótum á tryggju, ~~og~~ svo menn hárfa til stœrri báta og óvíst hvað frammundan er. Þorlákshöfn

þessi setning var ritud í nósember 1977 og stad-
festing á réttmæti hennar lét ekki á sér standa,
því þann 14. næsta mánadar á eftir, des. 77, gerdi hér
litt af meiriháttar sjávarflódum, fjórir bátar sem
bundnir voru vid bryggju og öruggir voru taldir
í skjóli nýleza gerds hafnargards, slitnudu
frá bryggju, bárust raunar yfir bryggjuna og upp
ad sjógardi, tveir ónýtir og tveir mikid skemmdir.
skadi á sjógardi, sem verja á byggdina fyrir
áföllum af völdum sjávar, vard hér meiri en ordid
hefur sídan 1925. (Af sjávarflódum í þessu
byggdarlagi, og sjógardi sem hladinn hefur verid
til varnar byggdinni, er mikil saga og má um þad
lesa hjá Dr. G. J., Stokkseyringasaga I, bls. 21-32.)
Strags á bak jólum var hafist handa um vidgerd
á sjógardinum, en röskun sú á stödu verkafólks,
sem tap bátanna hlýtur ad valda, er uggvænlegt,
og setur geig ad mörgum.

hefas altaf verid lífhöfn Stokkseyrar.
Fyrsti vélknúni báturinn kom hér 1904 og úr því taka áraskipin að víkja. Flestir urðu vélbátarnir 1916, það ár voru gerðir út héðan 17 vélknúnir bátar, allir undir 12 smálestum. Síðastur stýrði hér opnu skipi Jón hafnsögumaður Sturlaugsson, árin 1931 til 1937, en þó ekki með fastráðna skipshöfn (Dr. G. J., Stokkseyringasaga I. bls. 181,) þá kominn fast að sjötugu, en var lengi áður einn hardsæknasti formaður vélbáta flotans.
Á þriðja áratug aldarinnar fækkaði íbúum hreppsins um rúm 200, og var það lápmesta fólkið, forustan, sem hvarf. Uppúr 1930 er svo komið, að héðan eru gerðir út aðein tveir bátar og horfði til vandræða í atvinnumálum þorpsbúa. Seint á árinu 1933 gengust framsýnt menn verkalýðsfélagsins á staðnum fyrir því, að stofnað var nýtt útgerðarfélag, Samvinnufélag Stokkseyringa, og tókst því félagi að fá þrjá báta smíðaða í Fridriksund í Danmörku, 16,5 smálestir hvern, og gerði þá út með góðum árangri í 10 ár, ~~en~~ Að þeim tíma liðnum samdist svo um að hreppurinn tók við eignum félagsins og skuldum, seldi formanni og vélstjóra hverjum 1/3 bátanna, og er sú útgerð, sem hreppurinn þarna tók við, í fullum gangi. Stofninn að þeirri útgerð á Stokkseyri, sem

+) afnfrem

+) afnfrem

7435
A-4

Félagsverslun á Stokksegri hafði nokkurn aðdraganda, sem vert er að staldra við.
Árið 1888 var að forgöngu séra Magnúsar Helgasonar presto að Torfastöðum í Biskupstungum og Gunnlaugs Þorsteinssonar bónda á Kiðjabergi í Grímsnesi stofnað fyrsta samvinnukaupfélag á Suðurlandi, og í stjórn með þeim var Skúli Þorvarðarson alþingismaður og bóndi á Berghyl í Hrunamannahreppi. Félagið nefndist kaupfélag Árnesinga, starfaði sem pöntunarfélag og fór vöruafhending fram í Reykjavík. Viðskifti sín öll hafði félagið við Louis Zöllner stórkaupmann í Newcastel. Félagsmenn voru aðallega úr Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár, nokkrir úr Holtum og af landi í Rangarvallasýslu. Sem gjaldeyri flutta bondur út sauði, hross og ull. Verslunin þótti gefa góða raun, t. d. var neftóbak og munntóbak sem nest krónu ódyrara á kg en gerðist í öðrum verslunum, og á ljáum munaði 60 %, en steinolía var 40 % ódýrari hjá félaginu en í öðrum verslunum. Mikill verðmunur er talinn á öllum þeim vörum, er notaðar voru til sjavarútvegsins.
Það hádi félaginu, að vöruafhendingin fór fram vestan Heiðar. Fljótlega kom fram hugmyndin um afgreiðslu austanfjalls „einkum á Stokksegri", og á félagsfundi, sem haldin var á Húsatóftum á Skeiðum 17. júní 1890, var samþykt „með mezin þorra allra atkvæða að reyna að koma því á, að

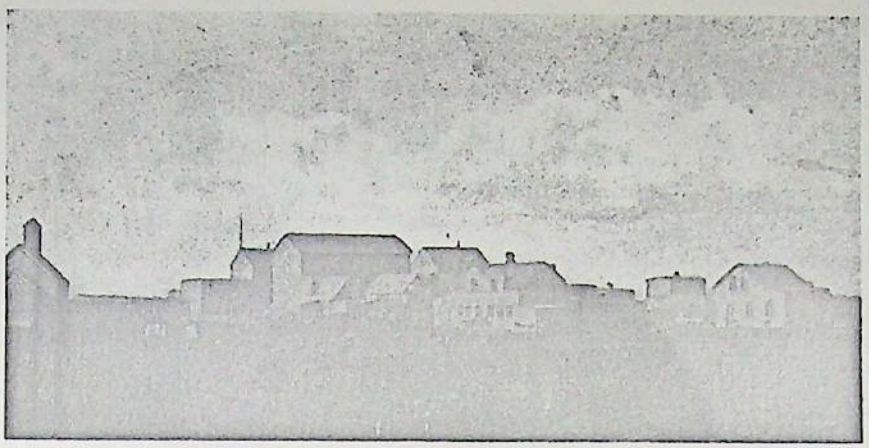

Stokkseyri eftir aldamót. Húsin talin frá vinstri eru: kirkjan, verzlunarhús Kaupfélagsins Ingólfs (með flaggstönginni), byggt af Grími í Nesi; stóra pakkhúsið og við enda þess ber íbúðarhús, framan við stóra pakkhúsið er fyrst Adólfshús og þá Pálmarshús; næst er Sigurðarhús og verzlun Magnúsar Gunnarssonar (sambyggð); næst ber verzlunar- og íbúðarhús Jóns Jónassonar og lengst til hægri hús Bjarna Jónassonar.

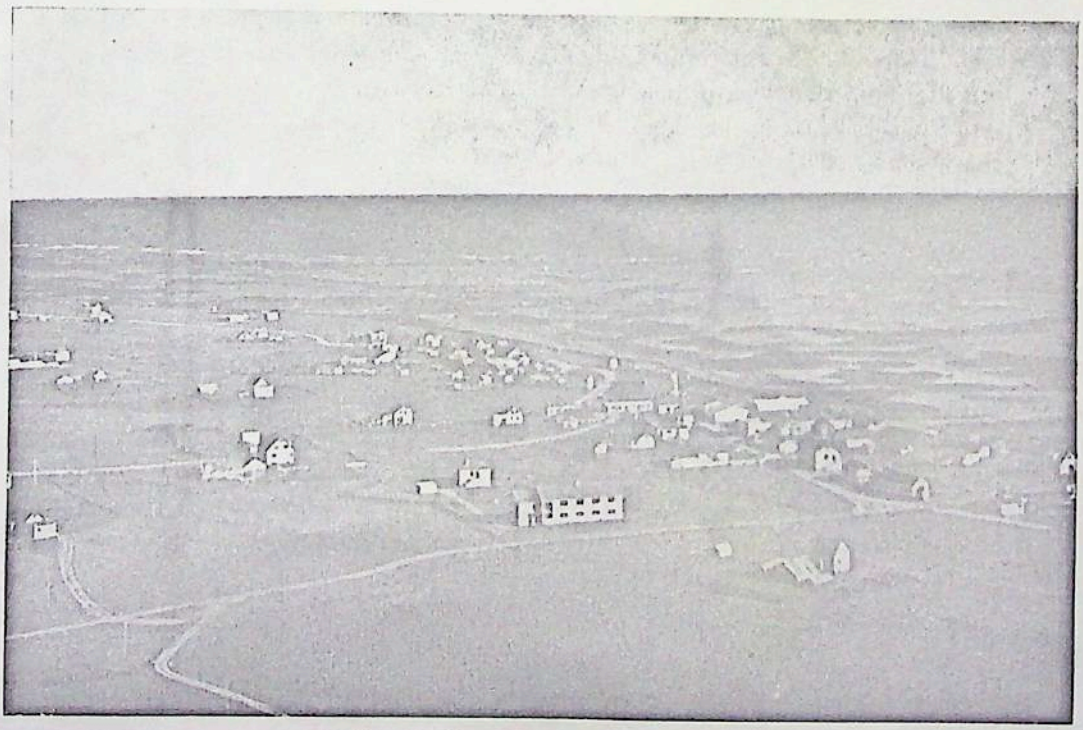

Stokkseyri í flugsýn. — Ljósm. Þorsteinn Jósepsson.

nú es rekin, og á vetrarvertíð 1977 voru 8 bátar, 5 þeirra 50-60 og 3 yfir 100 smálestir. Þeir starri leggja aflann á land í Þorlákshöfn. Auk þessa er Stokkseyrarhreppur eigandi að 1/3 í togaranum Bjarna Herjólfssyni. Fyrir síðustu aldamót var byggt hér íshús, sem frysti síld til beitu, með hinni fornu aðferð að blanda saman klaka og salti. Eftir 1940 voru settar í það vélar til að hraðfrysta fisk. Með nokkrum viðbyggingum og af miklum vanefnum var það þannig rekið framyfir 1960, en þá tókst með ~~[illegible]~~ samstarfi sveitarstjórnar og fleiri manna að ietvega því meira fé, ráða framinkvæmdastjóra með reynsla í starfi og auka hráefnisöflun. Hefur þetta borið uppi atvinnlíf vaxandi byggðar, þorpið endurbyggst að húsum og fólki og má telja atvinnuástand með ágætum. Íbúaskrá ~~fyllir~~ nálgast nú 600, en var komin niður í 474. –

kaupfélagið hafði eftirleiðis verustað sinn á Eyrarbakk helst Stokkseyri". Var reiknað með að „þá mundi verða hægt að taka fisk í félagið"

Á aðalfundi Kaupfélags Árnesinga sem haldin var á Húsatóftum 5. mars 1891 „var loks samþykkt, að Kaupfélag Árnesinga skyldi skiptast í tvennt með tilliti til uppskipunarstöðvanna, þar að vesturhlutinn vildi hafa Reykjavík fyrir uppskipunarstöð, en austurhlutinn Stokkseyri". Höfðu nú marzir Rangæingar bæst í hópinn, auk Flóa- Skeiða- og Eystri-hreppsmanna

Stofnfundur hins nýja félags var 15. mai 1891 og nefndist það Stokkseyrarfélag, en þar sem félagið skipti við Zöner stórkaupmann „var það oft nefnt "Zöllnersfélagið" manna á mill".

„Helstu forgöngumenn Stokkseyrarfelagsins voru þeir þórður Guðmundsson alþingismaður í Hala, Páll Briem sýslumaður í Rangárvallasýslu, séra Jón Steingrímsson í Gaulverjabæ, þorsteinn Thorarensen á Móeiðarhvoli, Grímur Gíslason í Ósgrarnesi o. fl." „náði það yfir allar sveitir Rangárvallasýslu, mikinn hluta Árnessýslu og alla Vestur- Skaftafellssýslu"

Náði félag þetta allt að 100 þúsund króna ársveltu árið 1896 og átti 4000 króna skuldlausa eign árið áður. En „árið 1896 er lagt innflutningsbann á sandfé á foti í Englandi, og dró það mjög úr viðskiptum félagsins". Framm að þessa hafði félagið fengið þrjú skip á ári, hlaðin vörum, en eftir það aðeins átt skip árlega framm að heimsstyrjöldinni fyrri, 1914-'18. Eftir styrjöldina var reynt að halda félaginu áfram

en það gafst upp 1920, þá orðið eignalaust.
Möðusfélagið, kaupfélag Ánesinga, gafst upp „þeger
tók fyrir útflutning sauða til Englands 1896 - - -
var gort upp nokkrum árum eftir aldamótin. Eignum,
sem félagið átti þá, var skipt milli félagsmanna í
réttu hlutfalli við viðskiptamagn þeirra öll árin"
Sjá nánar Dr. G. J., Stokksnyringasaga II, bls. 24-28

í Kaupmannahöfn á vetrum og hafði gott yfirlit um þrúm mála og andrúmsloftið í hinum stóra heimi. Á Stokkseyri byrjaði Ólafur sem afgreiðslumaður hjá Stokkseyrarfélaginu ~~(Fölnu félag)~~ 1894 og fór sama ár, þann 12. júlí, ágið verslunarleyfi (borgarabréf) og rekur þar verslun í eginnafni til 1. maí 1907, og er um það leyti talinn „rékur maður" (Dr. G. J., Stokkseyringa saga II, bls. 31.) „Mjög vel efnaður maður" (Ísl. æviskrár IV., bls. 29.) En verslun sína seldi Ólafur Árnason hlutafélagi sem stofnað var að Þjórsárlúni 30. jan. 1907, en saban fór framm 1. febr. sama ár. Fjélagið hlaut nafnið Ingólfur, hlutaféð var 60.000, og átti Ólafur Árnason 1/3 þess. Ólafur var síðan aðalframmkvæmdastjóri Ingólfs til dauðadags, rúmlega þrímmtugur, en hann lést í Rev. 2. júní 1915 (Dr. G. J., Stokkseyringasaga II, bls. 30. Rékur hefur Ólafur Árnason orðið af hyggjuviti sínu fremur en að lánið elti hann svo mjög, því nafngreind eru hjá Dr. G. J. 7 eða 8 skip, sem ýmist slitna frá bóli í Stokkseyrarfjöru eða strenda, við Vestmannaeyjar, handeyjasand, við Þorlákshöfn. Stokkseyringasaga II, bls. 32 til 35. Í öllum þessum skipum átti Ólafur vörur, ýmist einu, eða með öðrum. Þó vátryggingarfé boti vörurnar, þá missir fyrirtokið af viðskifunum, sem þar voru ætlaðar til. Þetta gerðist allt á meðan Ólafur Árnason

1. des. 1905 eru eignir Ólafs Árnasonar á Stokkseyrimeknar á 103.950 kr, en það er nálægt 1000 kýrvarðum

Arftaki 'Olafs' Arnasonar, verslunin Ingólfur, lagði upp
langrana 1923 og ~~Stokkhangarfélagið (Zölnesfélag) á~~
~~[illegible] árum (1912?)~~

E- Verslunarsaga Stokkseyrar er ekki óbrotin lína. Sagt var ad sjónaukinn ~~ha~~ vori hátt á lofti í höndum frammámenna hefoliisverslunar daginn þann, sem verslunarskipi fyrst var siglt inn á legu á Stokkseyri, 11. júní, 1892, en þar sér vel á milli, p.e. Stokkseyrar og Eyrarbakka og sáu þeir þirna „lótorfu", sem ekki hafdi rokid úr ádur. En hvad sem hefolii leid, virdist Stokkseyrarverslun hafa ordid furdu stór í snidum. Hin aldagamla, einráda selstöduverslun var ekki svo mjukhent ~~veitti ekki svo harda samkeyni~~, ad bondurnir litu ekki til annarr áttar þegar reykinn tók ad leggjafned jördinni, en þad hefur jafnan þótt boda vedurbreytingu í Flóanum. Sá hét Ólafur Árnason, hún vetskrar ottar, er umsrifamestur vard í þeim leik, gegn madur, sem átti gódan hlut ad ýmsum nýmælum. Hafdi enda meiri yfirsýn en almennt gerdist, danskmenntadur í verslunarmálum og sat löngum

7435
A-4

er einn um verslun sína, eda ádur en hann selur Ingólfi. Ólafur Árnason lifdi pad ekki ad sjá hver urdu örlög verslunar á Stokkseyri. Heimsstyrjöldin fyrri vard hennar örlaga valdur, breytti farvezi allra vatna, svo ad hún hvarf frá því ad vera allgildus páttur í utanríkisverslun pjódarinnar ad því ad verda vidskipti vid heimamenn eingöngu. Utíbú „Betursettra stada" Styrjaldarárin, 1914-1918, kom aldrei skip af hafi med vidkomu á Stokkseyri, en Reykjavík, hin nýja „Kaupmannahöfn", frá sjónarmidi verslunarinnar, vard hörd undir tönn. Áddrottir á smámótorbátum fyrir Reykjanes og jeda med hestvögnum um Hellisheidi leiddi af sér hordauda. Ýmsir reyndu verslun, og höfdu af því framfori um lengri eda skemmri tíma, en fæstir pairra söfnudu holdum. Sögunnar vegna ber ad nefna nöfn eins og Jón hreppsstjóra Jónasson, pórd Jónsson (bókaverslun), Sigurd Ingimundarson, Andrés Jónsson, Jón oddvita Adólfsson, Ásgeir oddvita Eiríksson, Ólaf Jóhannsson, Jóstein Kristjánsson, Einar Eyjólfs. o.fl., allt velviljadir drengskapar menn, fjárvana og höfdu litla veltu. ~~Pad eru kringumstadurnar sem leida framm svarid: „Pad er ekki gaman ad lina" Pegar bernamenn í sláttarbyrjun vanter hlífdarföt. Millistrídsárin urdu mörgum erfidur skóli.~~

– Algjöra sérstödu medal kaupmanna pessa tímabils

hafði Magnús Gunnarsson og í ~~framhaldi~~
frammhaldi af því sonur hans, Jón Magnússon.
Magnús Gunnarsson var fæddur 1855, ~~og~~ velmetinn
bóndi í Brú árin 1891 til 1913, en bregður þá
á það ráð að selja jörð og bú, flytur til Stokks-
eyrar og opnar þar verslun, þá 58 ára gamall, og
rak hana til dauðadags, 22. 8. 1929. þó þeir feðgar,
Magnús Gunnarsson og Jón Magnússon, f. 9.9. 1891,
voru byrjendur í verslun, þegar stríðið 1914-'18
skall á, og kanski þess vegna, fóru sér hægt og
prankuðu, þá varð þetta eina kaupmanna verslunin
á Stokkseyri, önnur en verslun Ólafs Árnasonar,
sem náði umtalsverðum viðskiptum við bændur og
varð á tímabili stórverslun með töluverða útgerð
sem auka grein og bein viðskipti við útlönd. En merkust er sú saga þeirra að
þegar útgerðin hér legðist niður, 1930 og síðar, sáu þeir
um mörg ár farborða fjölda bjargarvana heimila yfir vetrarmánuð-
ina; húsbóndinn fór í atvinnuleit, til Vestmannaeyja
eða annað, bað Magnús Gunnarsson fyrir heimilið,
og hlutaðeigendur greiddu með vertíðarkaupinu
um lokin. En einnig þessi verslun tapaði af
viðskiptamönnum sínum til sveita, strannusinn
lá annað. Jón Magnússon seldi verslun sína
árið 1955 og fimmtu eigendaskiptin virðast nú
standa fyrir dyrum. Sexhundruð manna byggð
ber ekki margar verslanir. Kaupfélag Árnesinga
sá

7435
A-4

opnaði hér útibú 1942, keypti verslunarhúsið og vörubirgðir af Jóni Adólfssyni, en hann áður af Andrési Jónssyni frá Móhúsum.
Sem stendur er þetta útibú K. Á. aðalverslunin á staðnum.

Ástæðan fyrir því að bændur úr nærsveitum hættu að sækjast eftir viðskiptum við Stokkseyrarkaupmenn er auðsjáanleza sú að Stokkseyri er ekki ordin samkeppnisfær við Reykjavík. Þegar Stokkseyri tapaði hinum beinu verslunarsamlöndum við útlönd og verð á frumstæðan hátt að stydjast við Reykjavík um ~~sem a~~ ~~innflytjanda~~ innflutning, þá eru bændur með sína egin flutninga tæki, hestvagnana, komnir í sterkari aðstöðu gagnvart viðskiptum vestan Heiðar, bæði um nauðsynjar sínar og búsafurðir, sem þeir þurftu að koma í verð. Reykvíkingum er að fjölga, tagaraútgerðin og „stríðsgróði" fyrra stríðs skapaði þeim aukna kaupgétu, vísir að innlendum markaði landbúnaðarvera beinir bændum beint í hinn opna faðm þorfarinnar. Á bilaöld verður svo Selfoss eðlilez viðskiptamiðstöð Árnessýslu, Stokkseyri verður hjáleigan, og þá aðalleza með dagleyar þorfir. Sérhæfðar vörur sækir hver og einn að geðþótta, þangað sem úrvalið er mest.

Í Stokkseyrarhreppi voru 14 lögbýli og 35 hjáleigur
í fasteignamatinu frá 1861 ~~...~~ 49 sérmetnar jarðir, og
voru allar í ábúð til ársins 1909. Stokkseyrin var
landmesta jörðin, enda fylgdu henni 20 hjáleigur
Í hreppnum voru margar lífvonlegar jarðir, engin
stórbýli, en líka örreitiskot sem vart voru betur
sett en pursabúðirnar sem síðar risu. Handbor
er virðingabók Brunabótafélags Íslands frá
stofnári þess, 1916. Þar sem húsakostur segir
nokkra sögu, skal getið hér húsa á tveim
jörðum það ár. Raudarhóll-eystri: Baðstofa
5.5 x 3 m, eldhús 5.5 x 2 m, skemma 3,75 x 2 m, bojardyr
6.5 x 1.15 m. Um öll húsin er sagt: veggir úr grjóti,
torf á þaki – 1920 er komið fjós, piljur í baðstofu
og járn á þak.
Raudarhóll-vestri: Baðstofa 4 x 3 m, eldhús 4.1 x 1.1 m,
bojargöng 9.5 x 1.3 m, búr 3.45 x 1.6 m, skemma 4.1 x 1.75 m,
fjós 4.5 x 2,3 m. Allir veggir úr grjóti og torfþak,
nema á baðstofu, þar er komið járn á þak.
Samkvæmt umsögn eldri manna frá þessum tíma
entust hús af þessari gerð 10–12 ár. Bóndi sem
nádi somilegum starfsaldri, vrð að endurbyggja
allt þrisvar sinnum í búskapartíð sinni. Sann-
lenska vedráttan er áleitin og niðurbrotsgjörn.
Þó margir hafi verið fátokir, fara ekki sögur af
því að mannfellir hafi orðið í þessu byggðarlagi.
Þegar gaf á sjó var nýr fiskur kominn á hvers mans

bord - ~~og svo bor kýrin~~ - -
Landamerki voru fyrir hendi, að minsta kosti um torfurnar, sem svo voru nefndar, en allt var ógirt, engir skurðir, og beit mátti því heita samegínlag, en reynt var að verja slogjar. Það einhendi þetta samfélag að yrði fátokur maður fyrir áföllum, misti bjorgargrip, þá var honum bottur skaðinn með frjálsu framlagi. Sem heild voru þetta bøndur til sjós og lands, margir sæmilega stoðir í sinni samtíð.
Ekki má það undan draga, að í kreppunni 1930-'40 komu flestir þurrabúðarmenn á Stokksegri sér upp einhverjum bústofni. Ríkissjóður hafði eignast jörðina, menn voru að ná tökum á því að breyta óræktarmóum í grasgof tún, og Stokksegrarheiðin var „opnuð" almenningi, miklar lendur rœktaðar. Þetta var kanski ekki tekjulind almenningi, en búbót þó. En það er fleira til frásagnar. Búseta er nú á þrettán jörðum aðeins, og þó ekki öllum með bústofn að heitið geti, en 40 manns virðast lifa á landbúnaði eingöngu. Þróun þessa ber ekki að harma, og hún er að mörgu leyti eðlilog. Fast, eða ekkert bójlanna, sem í eyði eru komin, børu nútíma búskap, og önnur liggja utan vega. Vel, ef staðnar, sem komið er.

7435
A-4

Heildar fasteignamat í hreppnum 1977 virðist
vera: Jarðir: 44.955.000, hús á jörðum 160.073.000
höndgláðir, þorpið: 60.100.000, hús í þorpina 620.980.000

Bústofn á jörðum í ábúð 77: kýr 232, ádrir nautgr. 196, sauðfé 1.127
hross 152, hegfengur 15.130

Bústofn í eigu ~~[illegible]~~ annara: sauðfé 400, hross 150.

Saga þéttbýlisins í Stokkseyrarhreppi (hverfið) liggur utan við tilgang þessa rits, en um þurrabúðir og fyrstu býli þeirrar gerðar hér í hreppi má lesa hjá Dr. G. J. Bólstaðir, bls. 373-393

7435
A-4